

Hermann Ignaz Bidermann
„Zur Ethnographie von Dalmatien“

Österreichisch-ungarische Revue, NF, 6. Bd., 1888/89

O etnografiji Dalmacije

na srpski preveo Josip Vergil Perić

(prilikom Gundulićeve svečanosti u Dubrovniku)

Predgovor od Save Bjelanovića

Drugo izdanje

Pečatnja Ivana Woditzke

U Zadru

1893.

Predgovor

Porfirogenit je u znamenitome svome djelu zabilježio rijeku Cetinu kao granicu izmegju Srbâ i Hrvatâ, za prvoga njihova dolaska na balkansko poluostrovo, to na ovoj zapadnoj strani našega naroda, u Dalmaciji. I ozbiljniji protivnici ovoga cara-naučenjaka ne mogu oboriti ove granice. Istinitost potvrđuje sva istorija srpskoga naroda, prije i poslije Nemanjićâ, prije i poslije Kosova.

Ali od pobjeda turskijeh, a poraza srpskijeh, srpski narod razmiče svoje granice na sjever i zapad, dok se one po naravi dogagjajâ, sužavaju na istoku i jugu. Mi znamo kako odseli cvijet narodni pod patrijarsima Čarnojevićima. Knjiga je utvrdila ovaj dogagjaj, i ako utvrđene *srpske privilegije* isčezavaju.

U posljednje vrijeme Mane Grbić rasvijetlio je jednu stranu velikog dogagjaja knjigom „Karlovačko Vladičanstvo“, koja nas uči kad i kako i uz koje je uvjete selio srpski narod u Krajinu (bivšu vojničku granicu i u Hrvatsku. Ne znamo, kako je selio srpski narod u gornju Dalmaciju!

Ne znamo mi, ljudi pismeni, koji iz knjiga učimo. Ali to zna sav narod, koji na guslama uči svoju istoriju. Zna narod, ne samo, nego se ponosi i krijepi ovom pjesmom iz Dalmacije. Jor dok u Srijemu „Margita djevojka“ očajava, kao i njezina nesretna druga na Polju Kosovu, i ubija se, pošto joj vojvoda Rajko ne može pomoći, ni sebi ni Srijemu, narodni epos podiže se na vrhunac slave i veselja u Dalmaciji, gdje vojuje Janković Stojan Pjesme o Stojanu i njegovijem *kotarskijem junacima* oduševljavale su naš narod na Drini, Moravi, Morači, kao i na Krci, Cetini i Neretvi.

Evo sad ovdje priloga za naučno poznavanje onoga doba, u ovom djelu o etnografiji Dalmacije. Djelo je napisao učeni i nepristrasni Nijemac, sad pokojni universitestski profesor Herman Ignjac Bidermann.

Učeni profesor pokupio je materijal: poznate podatke, istinite i neoborive. On ih je umno razbistrio. Ovaj materijal mogao bi se još umnožiti. O iseljavanju Hrvata iz Dalmacije pred turskijem prodiranjem ima još i drugih dokaza. Takogjer još bi trebalo ovako, kao što je on radio, razbristriti ostale odnošaje u Dalmaciji, pravne, političke, crkvene, onoga doba.

Nego, evo ovdje osnove. Vidimo, kako su Hrvati mahom selili iz gornje Dalmacije, a Srbi pridolazili. O imenu i plemenu novijeh doseljenika Bidermann ne sumnja, već odlučno kaže, da su oni *Srbi*, po porijeklu i kulturi.

Ovu tvrdnju podupiru svi dokazi.

Puste zemlje i kućišta zauzimlje drugi narod. Između iseljenika i doseljenika nema nikakve sveze, nikakve naravi. U krajevima, gdje su živjeli Hrvati, hrvatska vlastela i njihovi kmetovi, podižu svoje kuće *slobodni* težaci, koji samo priznaju državnu vlast mletačke republike.

U novome narodu nećeš naći traga uspomeni iz hrvatske prošlosti. Hrvatski kraljevi ne znadu se ni po imenu, a, što je još karakterističnije, ne poznaje ovaj narod, ni po imenu, onu pred njim iseljenu vlastelu čije je zemlje zauzeo. Naprotiv žive su sve uspomene, sve tradicije srpske. Slavi se krsno ime svuda, dok ga u nekijem krajevima ne zabraniše rimokatolički sveštenici, gdje se njihova vlast proširila.

Republika mletačka pozivala je naš narod iz susjednih zemalja, na selenje u Dalmaciju, ustupajući mu puste zemlje bez ikakve službe, osim one u oružju. Još je republika davala pomoć doseljenicima, u hrani i poljskom alatu, za prvijeh godina. Vogjama narodnijem davana je pomoć u novcu i stalna plaća. Doseljenicima je u neko doba, dok je njihova pomoć potrebita bila, priznavana sloboda vjere. Janković Stojan postavljen je za glavara (vojničkog i građanskog zapovjednika) svega Kotara (ili ti po narodnu „ravnijeh Kotara“), dakle na sav gornji kraj Dalmacije, od primorja Zadarskog do Bosne, u ono doba, uz stalnu plaću od 100 zlatnijeh dukata na godinu; on uređuje jednu pukovnicu dalmatinsku; republika daje mu pravo, da imenuje sve vojničke časnike do pukovnika. Po smrti njegovoj (1688) republika prenosi ovu vlast na brata njegova Savišu, *vlaškog strašila* (il terror dei Morlacchi), kako ga nazivlju mletački *dukali*. Stojan je bio vitez Sv. Marka, a njegove nasljednike imenovala je republika *kontima* (grofovima). Jankovići su postigli ova velika dostojanstva, ne mijenjajući svoje vjere.

Mi samo natuknusmo, i samo spomenusmo ovaj jedan slučaj, kako bi smo potakli koga od našijeh ljudi, da se posla prihvati, te istinitijem istorijskijem dokazima razvijetli sve prilike u Dalmaciji, za prošlijeh vremena Naš prosti narod blagosivao je Sv. Marka, a proklinjao je francusku vladu, koja je u Dalmaciji zamijenila republiku mletačku. Inteligencija današnja, naprotiv, proklinje prvu, a blagosiva drugu, francusku upravu Zašto tako?

Nije dostojno, što ne znamo odgovarati na svako pitanje iz naše prošlosti. Nije lijepo, što čekamo tugjince, da dogju u našu kuću i da da nas uče: ko smo mi i otkuda!

Nego, jedno je i glavno pitanje razbistreno. Mi možemo odgovarati, istinom u ruci. *Srbi su za ovoga drugoga selenja, iz Bosne i Hercegovine i daljijeh srpskijeh zemalja, zauzeli puste zemlje u Dalmaciji. Za ovoga prelaska i zauzimanja nemaju dogovorâ i ugovorâ, sa nikim, niti ih mogu imati, nego*

jedino sa gospodarem Dalmacije, sa vlastima republike Sv. Marka. Srbi su obranili zauzete zemlje i još su razmakli granice mletačke Dalmacije.

Ovo je odgovor istorije na pitanje: ima li Srba u Dalmaciji i kakva im se prava pristojе!

Profesor Bidermann iznosi nam ovdje jedno originalno mišljenje o postanku *Vlahâ (Morlakâ)*, o kome su lomili pamet toliki naučenjaci. Njima ostavljamo konačno riješenje. Ali, koliko se tiče faktičnog značenja ovoga imena i granica, nema sumnje, da su *Vlasima* nazvani i nazivlju se još danas oni Srbi, oni *štokavci*, koji su došli za ovoga drugoga selenja u Dalmaciju, koji su se prostrli do primorja, na mjestima prodrli u primorje, a na mjestima prešli i na ostrova. U gornjoj Dalmaciji daje se ovo ime i danas svemu narodu našem, bez razlike vjerske, dakle pravoslavniјem i katolicima, dok neki u Dubrovniku ovako nazivlju samo pravoslavne, za porugu.

Rekao je jedan filosof: da je poznavanje sama sebe najveća mudrost. Za narode ova se riječ može izmijeniti i kazati: da je poznavanje sama sebe, svoje prošlosti, prvi uvjet narodnog života.

Gusle nam kažu što je bilo i što će biti – rekao je naš pjesnik. Ali uz gusle treba danas priložiti knjigu.

Gusle nam prijatelji razbijaju, a knjige progone. Ali istinom, utvrgjenom na nauci, na pravici naravnoj i zakonitoj, možemo se braniti, na izmaku devetnaestoga vijeka, ako znamo i hoćemo!

U to ime postao je ovaj naš prilog za poznavanje Dalmacije.

* * *

O etnologiji Dalmacije

Do sada se još nije temeljito izučavao sastav dalmatinskog stanovništva po porijeklu i narodnosti. Sve do polovine ovoga vijeka govorilo se, da se stanovništvo dalmatinsko dijeli u dva dijela, Slovene i Talijane. Bilo je već ustanovljeno, da Talijani žive na ostrovima i u primorskim gradovima, a Sloveni u unutrašnjosti zemlje. Pitanje pak, kakvi su to Sloveni, izbjegnuto je tim, što se reklo, da svi govore *ilirskim* jezikom. A da li je to jezik hrvatski, srpski ili drugo kakvo naročito dalmatinsko narječje, o tome se nije raspravljalo, dok Pavle Jos. Šafarik, Vuk Karadžić, Božidar Petranović i drugi

sa narodnosnog gledišta ne proglasiše sve Slovene dalmatinske za Srbe, i tijekom ne naigloše na otpor hrvatskih književnika.

Svagja je bila gotova. Da se uklone štetne posljedice te svagje i da se pomogne raznim grupama južnijih Slovena, da putem književne uzajamnosti do narodnog jedinstva dospiju, organizovao je Ljudevit Gaj kontra-akciju, koja je poznata pod imenom "*Ilirstvo*". Time je on samo sistemisao ono, što je već od vjeka u Dalmaciji bilo u običaju među tamošnjim Slovenima, a radi izbjegavanja narodnih razmirica. I svoju devizu, "*Ilirstvo*", otud je pozajmio. Pa pošto je predistorija svega ovoga malo poznata, a pokušaj zabašurivanja, o kome se govori, od velike je važnosti za našu temu, to ću ja ovdje najprije po gdješta saopćiti o *starijim* fazama razvitka „ilirizma“ u Dalmaciji.

Nema sumnje, da se izjednačivanjem slovenskih dijalekata, koji se od starina u Dalmaciji govore, sa "*ilirskim jezikom*", htjelo običi i pitanje o porijeklu tih Slovena. Njih su smatrali kao prasnjediće tamo, a o njihovom porijeklu da se ne zna ništa bliže. O doseljenu Srba i Hrvata u one krajeve, koje se zbilo u doba poznatoj istoriji, nije se htjelo spominjati, radi milog mira. Uz to još smatrao se velikom odvažnošću i sam pokušaj, da se potomci jednih i drugih pronagju i razluče, čak se mislilo da je to i nemoguće, pa su jedne i druge strpali u prazni pojam Ilirâ. S druge strane ovijem se htjelo da naglasi i to, da među Slovenima dalmatinskim ima potomaka i onih slovenskih plemena, koja su tu živjela do doseljenu Srba i Hrvata u Dalmaciju. Ovo je odgovaralo starom nekom predanju. O istoričkoj sadržini tog predanja kasnije ću govoriti. Htjelo se ovijem još i to, da se sačuvaju od kritike *Morlaci*, t. j. doseljenici slovenskog jezika, koji su tek u novije doba stupili na dalmatinsku zemlju, jer kritika njihovog narodnog bića mogla bi možda pomrčiti njihove vojničke zasluge, a i vjersko trvenje izazvati.

Pojedini spisi, koji su sastavljeni u slavu ilirskog jezika, nose opet na sebi panslavistički pečat, premda u njima nema traga političkom panslavizmu, i piscima istih bilo je glavno, da proslave u njima slovensku književnost dubrovačku, kao zajedničko dobro svih Slovena. No tijekom su oni samo odvrćali pažnju pozvanih krugova, da se dalmatinsko Slovenstvo ne specializuje, te se u Dalmaciji o tome niko nije ni brinuo kroz čitav 18. vijek, a i dalje još. Rečeno vrijedi isto tako za knjigu dubrovčanina Sevastijana Dolci: „*De illyricae linguae vetustate et amplitudine*“, koja je 1754 u Mlecima štampana, kao i za raspravu pijariste Fr. Mar. Appendini „*De praestantia et vetustate Linguae illyricae*“, koja je izašla u Dubrovniku 1806. godine. Prva je svakako bila napisana sa svrhom, da podstakne Dubrovčane, da njeguju svoj slovenski jezik. A da je taj jezik bio poznat pod imenom „*lingua illyrica*“, o tome najbolje svjedoči poziv od god. 1783., kojim dubrovački knjižar A. Occhi

javlja ljubiteljima „*della lingua illirica*“, da je nakanio izdati djela dubrovačkih klasika u 30 svezaka, i na pretplatu ih poziva.

S druge strane označavani su svi slovenski dijalekti, koji se u Dalmaciji govore, zajedno sa "bogoslužbenim crkveno-slovenskim jezikom jednim općim imenom „*lingua slava*“, ili „*lingua slavonica*“. Niko nije ispitivao, u čemu se ti dijalekti slažu, u čemu li razlikuju. Nemar spram toga išao je tako daleko, da su na osnovu ruskih crkvenih knjiga popravljali glagoljske tekstove, sa kojih su slovenski popovi službu služili. Ozbiljni ljudi nadali su se, da će od toga biti velike koristi za poznavanje slovenskog narodnog govora, i da će ga izobraženiji ljudi lakše i radije moći upotrebljavati u saobraćaju sa težacima. Jedan od najvigjenijih posjednika u zemlji, konte Radoš Antonio Micheli-Vitturi iz Trogira, kazao je u predgovoru k spisu jednome arcidjaka Matije Sovića, koji je 1787. u Mlecima izdan, da će sa obnovljenjem staroslovenskog jezika u bogoslužjenju, o čemu se tada osim spomenutog arcidjaka trudio još biskup spljetski G. L. Garagnin i hvarski G. D. Stratiko, slovenski narodni jezik na novo procvjetati i da će prestati zločesti običaj, da gospodari sa svojim kmetovima preko tumača govore. Staroslovenski jezik imao je postati književnim jezikom, kojega nije bilo, te je radi toga svaka gotovo slovenska općina u Dalmaciji govorila svojim posebnim dijalektom, tamošnji slovenski sveštenici ne mogoše se u svom materinskom jeziku sporazumijevati, a glagoljskom književnosti nije se mogao niko koristiti. Od nužde je n. pr. i jezujita P. Vartolomije Kašić (Cassio) oko 1638. izabrao „*bosanski jezik*“ za prijevod rimskog rituala (*Rituale Bomanum*) i sam je rekao da se boji, da će tome biti protivni i Dubrovčani i svi Dalmatinci. Već i sami izbor pismena, t j. azbuke, sa kojima je slovenske glasove trebalo izraziti, zadavao je velikih teškoća. Ono se, istina, zaključivalo kojeg je crkvenog pravca jedan ili drugi spisatelj, prema tome kakvim slovima piše, ćirilskim ili glagoljskim, ali iz toga se nije izvodila i narodnosna razlika.

Na taj način dugo se nije motrilo na narodnosne odnošaje u Dalmaciji, bar što se tamošnjih Slovena tiče, tijekom manje se na to pazilo, što ni pojam hrvatstva, a ni srpstva nije bio uglavljen. I danas je još kolebanje tih dvaju pojmova velika neprilika, kad god se hoće pravilno da prosudi pitanje o kome govorimo. Smjelo je dakle bilo prije 40 godina tvrditi, da u Dalmaciji žive 378.676 Srba, a Hrvata da nema ni jednoga. Ta tvrdnja ušla je u Czörnigovu knjigu „Etnografija austrijske monarhije“ (I. sv. str. 248). Smotrenije se izražava Jos. Hain, u svojoj statistici austrijske carevine (I. sv. str. 248), kad 395.273 Slovena, što ih je po službenim podacima 1846 godine u Dalmaciji bilo, naziva „*Srbo-Hrvatima*“. Od to doba ušlo je to ime u običaj. Osobito ga hrvatski pisci rado upotrebljavaju, pa čak ga je i ugarska službena statistika primila pri popisu godine 1880., samo da nebi dobila upliva na posao popisa sumnja, da li je ko Srbin ili Hrvat. Ali, pri svem tome, ime to ne valja. Nema čovjeka, koji bi bio *u jedno* Hrvat i Srbin.

Ako bi se pri smiješanome porijeklu i mogla možda zamisliti takva dvostruka priroda, ipak i u tom slučaju obično će jedna nadmašivati drugu. Kultura, koja odlučuje u pitanju narod-

nedostaje str. - 6 -

nedostaje str. - 7 -

„Kad bi se htjelo predstaviti etnografiju Dalmacije sanio po jezicima, koji se u njoj govore, bio bi to dosta lagan posao. Oblo uzevši, govore se u toj zemlji samo dva jezika, svak govori ili slovenski ili talijanski, većinom i oba jezika. *No teže je rastaviti narod dalmatinski u njegove prvobitne sastavne dijelove i pokazati, kakvi su sve elementi u zagrnuti u zajedničku kabanicu tih dvaju jezika*“.

Kohl nalazi, da u Dalmaciji ima: *Grkâ, Talijanâ, Magjarâ, Španjolaca, Turaka, Arbanasa, Francuzâ, Normanâ i Britâ, Nijemaca i Slovena*.

Mi ćemo se baviti samo sa *Slovenima*, sa dva najmnogobrojnija naroda u Dalmaciji, Hrvatima i Srbima.

I. Hrvati.

Sa hrvatske strane danas se tvrdi, da je *ukupno slovensko stanovništvo dalmatinsko hrvatske narodnosti*.

Tvrdnja je ta pogrešna sa gledišta lingvističnoga. Izuzimajući drsku hipotezu, po kojoj su svi Dalmatinci, dakle i svi dalmatinski Sloveni, u *političkom smislu Hrvati*, nema drugoga gledišta, osim lingvističkog, sa kojega bi se dalo pravdati ubrajanje sviju dalmatinskih Slovena u Hrvate. Da bogme, i jezik će tada tek moći ići u prilog ovakvom identificiraju, kad se jednom pokaže, da je novohrvatski jezik u zadnjoj fazi svoga razvitka postao sasvim istovjetan srpskome i da je nestalo sviju narječja, koja od ovog odstupaju. Nego dotle će, osobito dok nestane spomenutih narječja, svakako proteći još koja desetina godina, a danas su najznamenitiji poznavaoци jezika u tome složni, da je čakavsko narječje siguran znak, po kome se čisti Staro-Hrvat poznaje. I *Fr. Rački*, u svome članku „Nacrt istorije južnih Slovena do IX stoljeća“ (Arkiv za povjestnicu jugoslovensku, Knj. V. str. 253) drži, da su tijekom dijalektom govorili prastari Sloveni dalmatinski, sa kojih je prešao na Hrvate, koji se kasnije doseliše. Na to isto izlazi i mišljenje koje je iskazao arciđakon I. Čapor, u knjizi svojoj „Della lingua illirica“, izdanoj u Spljetu 1844. godine,

prestavivši Srbe i Hrvate pri dolasku njihovom u Dalmaciju tako nespretnima i nevještima, da nijesu mogli ni novi jezik u zemlji rasprostrijeti, šta više da su i sami primili jezik (ilirski) koji su tu zatekli. Kad bi se ovo uzelo za istinu, onda bi se moglo poreći čak i slovensko porijeklo tih doseljenika; usvojivši ovo paradoksalno mišljenje lako je protumačiti zašto car Konstantin Porfirorogjeni onako teško može da razlikuje Slovene od Avarâ, kao i ona pometnja, radi koje prezviter dioklejski napravi, da se sprijateljiše „Goti, nazvani takogje Sloveni“ sa Bugarima, jer su oba naroda srodna i jednim jezikom govore (*maxime quod ambo populi gentiles essent et una lingua esset omuibus*). No ja neću da rasklimavam predstave, u koje se učeni i neučeni svijet već uživio, više no što je nužno da se u pravu svjetlost stavi čakavski dijalekat, kao osobina dalmatinskih Slovena, koja se najdulje sačuvala u sjedištima doseljenih Staro-Hrvata i njihovih starijih kolonija. Kakvo bilo da bilo porijeklo Hrvatâ, ali niko ne spori, da je čakavština njihova narodna osobina, bar od onoga doba, kad su se u Dalmaciji nastanili, pa do uništenja njihove političke samostalnosti i skupnog života njihovog u okviru iste. Tijem je vjerovatnije, da su oni, koji danas govore tjem dijalektom, t. j. starohrvatskim jezikom, potomci osnovatelja hrvatske države na dalmatinskom zemljištu. Ako ovi nijesu donijeli taj jezik iz svoje pregjašnje postojbine, već ako su ga tek u Dalmaciji naučili od Slovenâ, koji su postali njihovi podanici, onda svakako lingvistički pojam hrvatstva obuhvata i starije slovenske stanovnike dalmatinske, odnosno njihove potomke, i onu smjesu, koja je postala iz hrvatskih doseljenika i Slovena, koje ovi u zemlji nagjoše. Megjutijem ovaj širi pojam ne mijenja na stvari ništa jer se ne smiju suviše precjenjivati antropološki učinci ovih dalekih vremena.

Ja razumijevam dakle ovdje pod Hrvatima Čakavce, o kojih narječju Budmanijeva „Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)“ (Beč 1867, str. XIII predgovora) najbolju karakteristiku daje. Oni se zovu tako po upitnoj riječi „čâ“, mjesto koje Srbi i njihovi pošljednici govore „što“. No još veća je karakteristika u tome što čakavci mjesto štokavske konsonantske grupe „dj“, „gj“ upotrebljuju „j“. Da se pak „čâ“ uzimlje za obilježje, to je otud, što se ta riječ najprije gubi ispred štokavstine, koja napreduje, kao što mi je saopćio g. M. Rešetar, revni ispitivač na polju slovenske filologije, iz Spljeta. Naprotiv čakavci najdulje drže glas „j“ (mjesto „dj“ i „gj“). Kad i to napuste, onda prestaju biti čakavci.

Po raspitivanjima, koja je spomenuti slavista činio, žive danas čakavci u ovijem krajevima dalmatinskim:

1. Duž obalu u Novigradu i od Nina do Spljeta, osim nekoliko mjesta, u koja je štokavština prodrila, te koja je u političkom kotaru Zadarskom i duž obale „čâ“ istisla, a tako uspjela i na više mjesta u šibeničkom političkom kotaru. U samome Šibeniku samo

se stanovnici predgragja Doca (Dolac, Borgo di mare) štokavštini odupiru.

2. Na ostrovima: Rab, Pag, Olib, Silba (sa Ištom), Premuda, Mulat, Sali, Velirat (sa Ižom, Ravom i Krunarskim otocima), Ugljan, Pašman, Murter, Zlarin (sa Prvićem, Kaprijem i Žirijem), Drvenik Trogirski, Ostrovo Čovo (Bua), Solta, Brač, Hvar, Korčula (na tri posljednja ostrova tek kao izuzetak) i Lastovo.

3. U zapadnoj polovini negdašnje poljičke republike, u Jesenici, Podstrani, Sitnom i Srinjinama (na južnom podnožju planine Mosora).

4. U zapadnoj polovini poluostrova Pelješca do mjesta Janjine. „Ča" je već nestalo sa cijelog poluostrova. U *Dubrovniku* je, kao što *Jagić* u svojoj istoriji književnosti (I. knj. str. 145) misli, bila nekad čakavština u upotrebljenju, ali je još otvoreno pitanje, da li u općem upotrebljenju. Jagić, na istom mjestu, sam napominje, da Dubrovčani ne htjedoše svoj jezik zvati srpskim, ali ga ne zvuha ni hrvatskim, već slovinskim.

Uz pripomoć „Geogr. statist. repertoriuma nastanjenih mjesta u kraljevini Dalmaciji", što ga je je c. k. savjetnik *A. Mašek* gotovo spremljena za štampu ostavio i mnogogodišnjim trudom vrlo usavršio, a koji je 1888. u Zadru svijeta ugledao, može se broj stanovnika u spoinenutim krajevima, dakle i broj Hrvata u Dalmaciji ustanoviti. I bilo bi ih:

1. duž primorja	42.799
2. na ostrovima	81.336
3. u Poljicama	2.736
4. na poluostrovu Pelješcu	8.279
Svega	135.150

Vrijednost ovih brojeva ne odgovara sasvijem trudu, koji je uložen u njihovo razračunavanje i pronalaženje dotičnih mjesta, jer u nj su uračunati i mnogi štokavci, koji žive megju ovim čakavcima. S druge strane nijesu pri ovom računu uzeti u obzir čakavci iz unutarnjosti Dalmacije, kojih tu ima, i ako samo sporadično i prolazno. Osim toga nijesu raspitivanja spomenutoga ispitivaoca svuda od uspjeha bila, pa ne da se jos konačno odlučiti o pitanju koliko su stanovnici nekih mjesta izgubili već pravo, da se smatraju za čakavce. Meni je kazivao g. profesor *Budmani*, kad sam s njime u Zagrebu govorio, da se na ostrovu Pelješcu čakavski govori *samo* u Podružariju, Orebiću i u nekoliko manjih mjesta na jugu, zatijem u Trpnju i Vručici na sjeveru.

A Grgur Urlić-Ivanović pripovijeda u svom članku o Biogradu, koji je štampan u „Narodnom koledaru“ Matice dalmatinske za 1886. godinu: Jezik Slovenâ u Biogradu jeste ikavština; kad oni govore čuje se na svakoj drugoj slovcu oštri naglasak, poput crnogorskog izgovora; uz to čuju se i talijanski idiotizmi i staroslovenske riječi, po kojima se odmah poznaje, da je Biograd kolijevka hrvatske glagoljice: pri tome Biogragjanin Hrvat ne može da trpi čakavca te ga prezirno naziva „bodulom“, a o sebi s ponosom govori da je primorski Hrvat." Tu se još kazuje, da se Biogradski Hrvati, kad su Mlečići osvojili njihovo mjesto od Turaka, koji su dugo na njemu gospodarili, vratili sa ostrovâ i iz Kotarâ, kud su bili pobjegli i da su se za doba svoga bjegstva vazda držali sa uskocima i hrvatskim ajducima. Pisac nabraja najstarije porodice, koje u raznim ograncima i danas u Biogradu cvjetaju: Matkoviće, Zmajičić-Mrgjene, Toliće, Draškoviće, Bogdanoviće, Zabetiće i t. d. Tu su dakle starohrvatske porodice, koje, u punoj svijesti svoga porijekla, ne će da se smatraju čakavcima.

Ako je ovo istina i ako bi se isto moglo dokazati i za više prilikâ, onda bi se naravno moralo podvrći novome ispitu pitanje, da li se čakavci na prosto smiju identifikovati sa Staro-hrvatima. No to će biti posao filologâ, koji su ovo pravilo i postavili.

Dokle još nema rezultata toga novog ispitivanja, upravo dok se ne pokaže da je isti i nuždan, dotle se mogu navedeni brojevi smatrati približno istinitima.

Sa ovijem se slazu i navodi Budmanijeve gramatike (str. XIII. predgovora) o raširenju čakavštine, a i razlaganja *Ivana Milčetića*, u hrvatskom časopisu „Viencu“ za godinu 1880 (str. 58 i šlj.)

Posljednji govori tamo na str. 170: „čakavština kao stariji oblik uzmiče pred mlagjom štokavštinom. U Dalmaciji ona je sad ograničena na nekoja ostrova i primorska nekoja mjesta megju Zadrom i Spljetom. Poslije 50 godina jedva će se više moći govoriti o čistoj čakavštini. Škola, lektira i javni život ubrzavaju prirodni tok stvari". Na str. 59 napominje on, da je oblast čakavštine u Dalmaciji bila nekada šira, stavljajući pitanje: ko bi slobodne Dubrovčane prisilio da prisvoje hrvatsko ime, kad oni odavna već štokavski pišu?

I zbilja, do XV. vijeka čakavci su zauzimali u Dalmaciji *mnogo veći prostor* no što je onaj, u kome su danas njihova sjedišta. Kuge i ratovi strašno su tamo bjesnili; Turci, Ugri i Mlečići, spram kojih su oni bili slabi, rastjeraše ih. Oni pobjegoše na sjever i zapad, poglavito na susjedna ostrova [Mletački senat naredio je 1463. godine, da svi za vojsku nesposobni težaci tamo se presele. Tamo su morale bježati ispred Turaka žene i djeca, ako gospodari nijesu na svom zemljištu podigli čvrste kule i sela obzidali, kao što je izmegju godine 1471. i 1552. učinjeno na obali kod Trogira. Vidi „Memorie istoriche di

Tragurio ora detto Trau di Giovanni Lucio" (Mleci 1674.), p. 459 i 460.] pa čak i preko mora u Apuliju i u papinsku državu, za tijem kopnom u planine Like i Krbave, u nizine Kupe i Save, u ugarsko brjegovlje megju štajerskom granicom i rijekom Rabom, na pošljjetku u požunsku županiju, donju Austriju na Marhfeld i u ravnice za litvanskim gorama.

O toj promjeni staništa mogle bi se mnoge pojedinosti navesti, ali i nekolike samo biće dosta, da obilježe promjene, koje su se u tom pogledu dogodile. Otud ćemo i doznati, *gdje danas treba tražiti većinu Starohrvata*, odnosuo većinu njihovih potomaka.

Ivan Kukuljević, putujući 1856. g. južnom Italijom, našao je u Brindizi (gdje su u XV. vijeku slovenski doseljenici imali pravo slati dvojicu svojih zastupnika u gradsko vijeće) „Contrada di S. Pietro degli Schiavoni", a u okolici toga grada nailazio takogje na tragove slovenskih naseobina. Odkad su te naseobine kazivala je dosta jasno relikvija sv. Jeronima u katedrali brindiškoj. Tog sveca, kao *Dalmatinca*, štovali su mnogo njegovi slovenski zemljaci. U Rimu doznao je Kukuljević podrobnije o toj negdašnjoj slovenskoj opštini (Comunità della nazione illirica o schiavona), koja je bila smještena u dio grada što se zvao „Borgo vecchio di San Pietro", te je dala povod, da se osnuje utočište za Slovene u Rimu, koje je papa Nikola V. god. 1458. (kao što veli kanonik D.r Ivan Crnčić u jednoj raspravi štampanoj god. 1868. u Trstu) odredio isključivo za „Dalmatica seu illirica natio", rašta su i u kasnija vremena Dalmatinci imali najviše koristi od te zaklade. Kukuljević se iz Vitalove „Storia della città di Ariano" uvjerio, da su Hrvati stanovali i u okolici Ariana, od XV. do XVII. vijeka. U istome djelu našao je i potvrdu, da je hrvatska kolonija bila i u Pulcherino, u kojoj je 1549. bio dušobrižnikom fra Marko Dragović, a 1596. dalmatinac Ivan Bigota. V. Makušev, u članku svome o Slovenima grofije Molise u Italiji (Zapiski Akademije petrogradske, sv. XVIII.) stavlja broj 20.000 samo za one Slovene, koji su u XVI. vijeku u taj kraj doselili se. De Rubertis u pisanim, štampanim 1856. god. u Zadru, „Delle Colonie slave nel regno di Napoli" donosi jedan zapis na palatskoj crkvi, po kome istu sagradiše 1531. godine „Dalmatiae gentes". Svakako ovi doseljenici nijesu dolazili samo iz Dalmacije, već i iz Primorja što je na sjeveru Dalmacije. Ali nestajanje stanovništva Dalmacije stoji najviše u svezi sa onijem seobama u Italiju. Kako se naglo umaljavalo hrvatsko stanovništvo u Dalmaciji, vidi se najbolje iz jednog izvještaja, kog je 26. dec. 1524. podnio konte zadarski mletačkoj republici. Po tome izvještaju spalo je stanovništvo kontije zadarske, kojom je on upravljao, samo koliko on pamti, sa 60.000 na 5000 duša. Većina bjegunaca otišlo je u Apuliju, Abruzze, u krajinu jakinsku (Š. Ljubić, Ogledalo II. 123). Od 280 sela koje su prije turskih ratova sačinjavala teritoriju *zadarsku*, bilo ih je godine 1553. samo 96 pod upravom toga grada, pa od tih bilo ih je 11 opustilo. U ni jednom nije bilo više od 5 do 6 kuća (Raimmentatore Zarantino

per 1845 p. 8). Još žalosnije je bilo godine 1575., kad je Antonije Gjustinjano po nalogu mletačkog senata obilazio obalu i ostrove kraj nje. Sve zemlje grada Zadra, koje tada još nijesu bile u turskoj vlasti, obragjivali su težaci iz grada i smjeli su samo obdan pod vojničkom stražom u poljima raditi. Grad *Nin*, razoren je tada na zapovijest republike, a zemlje nije imao ko obragjivati. (V. Solitro, Documenti storici. Vol. I. 107, 114). Teritorija *šibeninička* spala je do godine 1570. sa 120 sela i kaštela na 14 i rukopisni jedan opis, kog je 1651. sastavio D.r Fr. Difnico, opisuje ne samo dugu borbu oko 33 sela, u kojima Turci nijesu htjeli trpiti kmetova gragjana šibeničkih, već kazuje takogje, da su težaci iz toga kraja u XVI. vijeku sabili se u tvrđinje Velim, Dazline, Rakitnicu i u primorska mjesta, koja su kulama zaštićena bila (In questi soli Villaggi e Castella stavano ricovrati li contadini che lavoravano non solo le Possessioni et continenze di quelle, ma ecciandio li luochi derelitti"). A kako je sudbina trogirskog stanovništva bila slična sudbini šibeničkih težaka, kazuje J. Lucije u svojim „Memorie istor. di Tragurio" (str. 460). Počinjući sa god. 1531. razbježalo se to stanovništvo dijelom na zironski otrov, dijelom pak na otrovo Čovo, te je tu umnožilo stanovništvo mjesta Okrug, Slatine i Žedno.

U sjevernim predjelima, gdje se dalmatinski iseljenici nijesu samo privremeno sklonili ispred turskih navala, već se i stalno nastanili, ima ih najviše na desnoj obali Save do gornjo-karlovačkih brda. Mnoge zadruge (megju njima slavne plemićke porodice Keglevića, Draškovića, Utješenovića, Gusića i dr.), istisnute iz Dalmacije, tražile su tamo pribježišta, pa i našle su ga. Otud je mogao Juraj Križanić 1660. godine reći, da se u okolici gradova Dubovca, Ozulja i Ribnika najčistije hrvatski govori (Arkiv za povjestn. Jugosl. sv. X. str. 69). Sa ovim se podudara i ono što govori Ivan Tkalčić u svom sastavu „Sjeverne granice dalmatinsko-hrvatskog glagolizma u 15. i 16. vijeku" (Archiv für slavische Philologie. B. IV. S. 433-441). U ostalome iz ovoga se vidi da su seobe iz Dalmacije i Bosne u spomenuti predio počele već u polovini 15. vijeka. Već g. 1574 u Okiću i Jakuševcu dušobrižnici su svećenici Ivan *Dalmatinac* i Matija *Dalmatinac*. U spisku svećenikâ, koje je ljubljanski biskup Toma Hren poćani od 1599. godine posvetio (Rukopis zagrebaćke kaptolske bibliot. miscell. 56), našao sam u godini 1601. Ivana Ostakovića, Dalmatinca iz Trogira (ad titulum patrimoniae), u godini 1607 dva svećenika iz trogirske biskupije i jednog iz šibenićke.

Dalmatinska bujica, koja je i svećenike sa sobom ponijela, opaćala se dakle i u Kranjskoj. Jagić, u svojoj historiji književnosti (I. knj 8. str.) povlaći granicu megju kajkavšćinom i ćakavšćinom od Kupe kod Karlovca preko Draganića, Krašića, Jostrebarke i t. d. do Drage. U svome „arkivu za slovensku filologiju" (sv. IV. str. 80.) govori Jagić da su Rijeka i Senj sjeverne granice do kojih ćakavština dopire. I. Milćetić (na naved. mj. str. 154) priznaje da su Hrvati još prije navale turske, uklanjajući se pred prodiranjem mletaćkim, premjestili staro

svoje središte iz Dalmacije na sjever i da je kajkavština podlegla promjeni, osobito kad je i starohrvatsko plemstvo istijem tragom počelo uzmicati. *Iz tije novijeh naseobina* suvišak je prelazio u još sjevernije puste krajeve, a tamo su se sklanjali i oni koji su od Turaka bili suviše pritješnjeni. Ko bi htio više šta o tome da dozna naći će u putopisnim crtama Fr. Kuhača „Medju ugarskimi Hrvati“ („Vienac“ god. 1878. str. 643. i slj.), a i u mojoj raspravi „Neuere slavische Siedlungen auf süddeutschem Boden“, što je 1888. u Štutgartu izašla. Nemože se istina tvrditi, da su sve kolonije, o kojima se tamo govori dalmatinskog porijekla, ali je vjerovatno, a u pojedinim slučajevima dade se i dokazati, da je u većem dijelu istih bilo i dalmatinskih stanovnika. To isto vrijedi i za one mnogobrojne plemićke porodice sa imenom „Horvrth“, koje su se u 16. vijeku počele nastanjivati u gornjoj Ugarskoj i u predjelu izmegju Tise i Karpatâ. Baš njihovo prezime „Horvrth“, vrlo je značajno. Sve su te porodice imale i svoje *posebno* porodično ime, a ovim općim htjeli su svakako da označe svoje narodno porijeklo. Na protestantskom sinodu u Szepes Vfralja god. 1614. bio je: Gjuro Horvrth de Palñzca (unuk Marka Stanšića cognomine Chrovatus, koji je 1556. dobio Varkohova dobra u Cipsu od Ferdinauda I.), Nikola Horvrth-Mladošević (poslanik Valtazara Horvata aliter Stanšića de Gradecz), Ladislav Horvrth-Kušević de Lomnicza, Matija Horvrth Jaković de Polyanka, Gjuro Horvrth-Lovorković, Stefan similiter Horvrth de Grawek (Gradecz?) (K. Kuzmŕny: „Urkundenbuch zum österreichischen evangelischen Kirchenrecht“, Beč, 1856, Urk. CXXXI). U „Diplomatariušu Békésiense“, kog je L. Haan u Pešti 1870. god. izdao, nalazimo Franju Horvrtha de Petropolje 1559. god. kao povjerenika u Gyuli (str. 178), Gjuru Horvrtha-Petrovića 1561. u Némethu (str. 206), Franju Horvrtha-Suzalića 1593. god. kao posjednika u Vörösegyházi uz mnoge druge Hrvate, od kojih posebno spominjemo (sa str. 193) Matiju Bojničića de Bozita, kao potomka istoimene porodice, koja se oko 1520. godine preselila iz Plavna, kod Knina u Dalmaciji, najprije u varaždinsku županiju. Sada ima ta porodica predikat Kninski. [Stara je dalmatinska porodica i ona davno u Erdelju nastanjena porodica barunâ „Intzédy“, koja se u staroj svojoj domovini zvala Ičević (Benkö, Transsylvania II. 480). Godine 1546 bio je Matija Brodarić gradskim kapetanom u Hustu, u Marmrošu, i predstojoikom tamošnjih solanâ (Schmidt, Berggesetze II. d. I. 164). Da su i zanatlije sa juga dolazile na sjever može se zaključiti iz toga, što je 1575. godine iznimno bio primljen neki Gregasović u jednu od zanatlijskih zadruga u Šemnicu (Czörnig, Ethnographie II. 208). Da li jugoslovenska prezimena Kristosović, Tobijasović, Miklušević, Fedorković i t. d., koja se spominju u jednom ugovoru (od 1686 god.) čobana gömörske županije sa komorom u Cipsu (Schwartner, De Scultetiis, 169) dokazuju da je hrvatski narod seobom svojom do podnožja Karpata dopro, o tome ne ću da razbiram, ali svakako držim da je vrijedno i to spomenuti.]

Navedeni primjeri nesumnjivo svjedoče da je biljega, koju su hrvatski plemići poslije seobe sa svojega staroga ognjišta isticali, obilježavala i kakvoću njihovog plemstva. Biljega ta izazivlje pomisao da je hrvatski narod ponikao iz vojničke kaste, koja je osvojenjima svojim stvorila državu njezina imena, a u toj državi da su ostali stanovnici bili do duše hrvatski podanici ali nijesu imali prava zvati se Hrvatima. Na taj način može se najlakše razjasniti zašto je i mletačka republika, koja je inače ne rado trpila svaku reminiscenciju hrvatsku, zadržala ipak takozvane „kumpanije hrvatske“, kao najamničku vojsku, u kojim su kumpanijama bili sami Hrvati, te su iste sačuvali uspomeuu na slično starinske vojničke zadruge.

O Slovenima iz Dalniarije, koji su prešli u *Istriju*, naći ćeš u valjanom djelu Defranceska „L' Istria, note storiche“ (Parenzo 1879) u XXXIX. glavi.

Kako je *nadoknagjen* gubitak, koji je zadesio Dalmaciju sa iseljenjem Staro-Hrvata, i *ko je od druge neke narodnosti* u njihovu seobu pomiješan, to će pokazati slijedeći odsjek.

Ovdje moram još samo *opomenuti da se iseljenje to ne smije precjenjivati*. Ono je istina opustošilo unutaranjost zemlje i dovelo hrvatski elemenat do nemoći, no isti nije nestao u krajevima, koje su Turci pokorili. Mnogi Hrvati ostali su tu kao zarobljenici, koji su morali obragjivati zemlju turskim gospodarima. Da je tako svjedoče i ustanci seoskih općina, koje su se kasnije podigle protiv Turaka, naslanjajući se na Mlečice. Pa kad se pomisli i na cvjetanje pojedinih mjesta, kao Zemunika, Vrane, Drniša pod vladom turskom, tad bi se i to moglo gotovo pripisati hrvatskim stanovnicima, koji su se malo po malo tu okupili. O gragjanima skradinskim poznato je, da su 1630. godine, dakle onda kad su pod Turcima bili, sklopili sa Šibenčanima savez, kakav se samo među prijateljima učiniti može. Kad se uzme još na um, da obilati rad Franciskanaca, koji su u ono doba u unutrašnjosti vršili dušobrižničke poslove, nije išao valjda u prilog Morlacima, onda moramo doći do uvjerenja, da čakavština nije samo za to ograničena na obalu dalmatinsku i ostrova, što bi je valjda Turci u ostalini krajevima istrijebili bili, već je tome i uzrokom *preobražaj, kog su ostanci iste ovdje pretrpili pa i uzimicanje tih ostanaka*.